

deals with subjects of modern informational space interaction: person, group, community. There are suggested reflexive strategies and principles of school media-education programs creating for students of 1-9 stages, which based on sensitive periods of personal new formation development. The factors of media-education community development are single out: activation of interpersonal communication, regional specialization, reflexivity of shared experience.

Key words: media-education, media risk, media resource, reflexive approach, community.

© Найдюнова Л. А.

М. В. Бородчак

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ МАНІПУЛЯЦІЙ У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ ТА СПОСОБИ ПРОТИСТОЯННЯ ЇМ

Представлено теоретичне дослідження поняття політичних маніпуляцій, визначено мету їх застосування та особливості використання технологій маніпулювання масовою свідомістю в сучасному інформаційному просторі. Обґрунтовано необхідність опанування молоддю навичок протистояння маніпулятивним впливам з боку сучасних ЗМК; за результатами попередніх досліджень означено основні напрямки подальшого удосконалення таких навичок.

Ключові слова: політичні маніпуляції, інтернет-середовище, активізація політичної участі, протистояння маніпулятивному впливу.

Проблема. У процесі розвитку демократичного суспільства західного зразка ми все більшою мірою стаємо незалежними індивідами, суб'єктами свого життя. Але жодна політична система сама по собі не здатна подарувати людині внутрішню свободу. Вона може лише посприяти особистісному розвитку, зокрема завдяки свободі слова, яка є одним з основних її принципів, тобто забезпечивши доступність освітньої та аналітичної інформації. Однак тут є й інша сторона, зумовлена законами розвитку суспільства, а саме необхідністю з боку влади здійснювати контроль над суспільством, тому що, маючи свободу волі і вибору, люди можуть помилятися і через це не дотримуватися законів суспільства, порушувати їх (свідомо чи несвідомо). Для ідеальної демократії, звичайно, вистачило б справедливих законів та їх виконання, аби суспільство процвітало. Але в реальному житті ми часто стикаємося з незрозумілими для нас процесами в масовій свідомості, що є наслідком маніпулювання інформацією політичного змісту. Тому наближення до ідеалу демократичного суспільства вимагає внутрішніх зусиль від кожного громадянина, а особливо від молоді, яка з огляду

на свій ще небагатий життєвий досвід потребує опанування вмій та навичок захисту від маніпулятивних впливів, що здійснюються з боку політичних сил з метою управління масовою свідомістю.

Мета статті: розглянути особливості політичних маніпуляцій у демократичному суспільстві та їхні особливості в сучасному інформаційному середовищі, зокрема застосування в інтернет-середовищі методів активізації або пригнічення політичної активності, а також визначити основні напрямки формування в молоді навичок протистояння масовому маніпулюванню свідомістю.

На Першій науково-практичній конференції з проблем інформаційно-психологічної безпеки, проведеній у листопаді 1995 р. Інститутом психології РАН, наголошувалося на тому, що інформаційно-комунікативні процеси можуть приховувати в собі небезпеки, які становлять реальну і постійно зростаючу загрозу для розвитку особистості і суспільства в умовах становлення демократії.

С. Г. Кара-Мурза, наприклад, вважає, що демократія західного типу сьогодні сприймається просто як демократія, а точніше – як антипода безлічі видів тоталітаризму. Сам же дослідник називає демократію одним із видів тоталітаризму, де за інструмент управління масами правлять не насильство і пригнічення, а різні маніпуляції масовою свідомістю. За його визначенням, маніпулювання масами – спосіб панування шляхом впливу на людей через програмування їхньої поведінки. Ця дія, що спрямована на психічні структури людини, здійснюється приховано і ставить своїм завданням зміну думок, спонукань, цілей та поведінки людей у потрібному для влади напрямку [8, с. 27]. Є. Л. Доценко визначив такі основні ознаки маніпуляції: психологічний вплив, ставлення маніпулятора до іншої особи як до засобу досягнення власних цілей, прихований характер впливу (як самого факту впливу, так і його спрямованості) [3, с. 57].

Одну з причин кризи, що виникла в суспільстві, А. М. Цуладзе вбачає у свідомому настановленні влади на обман населення, цинічне маніпулювання громадськими настроями. Керувати народними масами можна двома способами: перший – тоталітарна модель управління, що будується на об'єднанні мас в організовану силу шляхом залякування та ідеологічної обробки, і другий – роз'єднання людей, пропаганда індивідуалістичних цінностей, “атомізація” суспільства, потурання базовим інстинктам індивіда. У демократичному суспільстві маніпуляції замінюють механізми фізичного примусу, характерні для тоталітарних режимів, і від цього такі маніпуляції стають ще витонченішими [10, с. 11].

Метою застосування технологій політичного маніпулювання в цілому є забезпечення максимально можливого контролю над особою і максимально можливого використання людини як знаряддя держави. Уся історія людства – це постійне змагання громадян з державою у відстоюванні своїх суб'єктивних свобод та інтересів, свого права на автономну поведінку [2].

До політичних маніпуляцій належать як міжособові, так і масові маніпуляції. У першому випадку для їх здійснення маніпулятор вдається до певних технік, набору маніпулятивних прийомів, призначених для використання на міжособовому рівні. У другому випадку на допомогу маніпуляторів приходять маніпулятивні технології [10, с. 15]. Фахівці із сугестивної лінгвістики, щоб не вживати слово “маніпуляції”, називають їх *переконавальними комунікаціями, паблік рилейшнз* і т. ін. Ми ж розглядаємо масові маніпуляції як спосіб впливу на пересічних громадян країни, що не беруть участі в політиці “професійно”.

На відміну від міжособових, політичні маніпуляції знеособлені і передбачають вплив на широкі маси населення. Воля меншості (а то й окремої особи) у завуальованій формі нав'язується більшості і полягає в підміні інтересів людей інтересами маніпулятора. (Як у відомому вислові: “Щось мене Гондурас непокоїть”). В індивідів, що згуртувалися в більш чи менш велику групу, уже фактично немає можливості уникнути маніпулювання собою, тому що, перебуваючи в натовпі, у масі, індивіди вже мимоволі вимушені підкорятися так званим *ефектам натовпу*. І вияв будь-якої індивідуальності при цьому є не лише недоречним, а й фактично марним. Та й сам індивід, потрапляючи в натовп, відразу змінюється і, немовби вимушено, підлаштовується під нього, підкоряється його законам [4, с. 23].

Технологія політичного маніпулювання, на думку В. М. Амеліна, передбачає таке:

а) уведення у свідомість індивіда під виглядом об'єктивної інформації неявного, але бажаного для певних груп змісту;

б) вплив на больові точки суспільної свідомості, що збуджують страх, тривогу, ненависть тощо ;

в) реалізація деяких задумів і приховуваних цілей, досягнення яких комунікант пов'язує з підтримкою громадською думкою своєї позиції [1, с. 61].

Найбільш масовим інструментом політичного маніпулювання на сьогодні залишається *телебачення*. Можна сказати, що сучасні маніпулятори масовою свідомістю добре зрозуміли, який ефект досягається завдяки телебаченню. Через створення неправдивих образів політичні маніпулятори нав'язують чужі нашій свідомості цінності та зразки поведінки. Це знищує в нас і наших дітях (тих, хто дивиться

телевізор) ті задатки духовності, які були закладені в нас нашими предками і які формувалися з покоління в покоління. Адже таким знеособленим суспільством значно легше керувати [4, с. 170].

Інтернет, як вид комунікації в сучасному інформаційному суспільстві, також належить до засобів масової комунікації. Він активно конкурує з телебаченням, яке дістало в інтернет-середовищі назву “зомбояшик”. М. Лернер розглядає аудиторію ЗМК як певне тимчасове умовне утворення: “Аудиторія – це зібрання індивідів, об’єднаних спільними інтересами і турботами; коли привід, що зібрав їх разом, вичерпаний, аудиторія розсипається на окремі частини, щоб ці частини могли увійти до нових груп і мас з якогось іншого приводу” [10, с. 27]. Але, незважаючи на тимчасовість інтернет-аудиторії, 2011 рік уже назвали роком інтернету в політиці. Отже, інтернет не знає жодних кордонів та обмежень і сприймається як царина абсолютної свободи інформації, тож для багатьох людей він уже став головним засобом отримання інформації. Хвиля мережевих революцій не залишає сумнівів щодо того, що *інтернет є потужною зброєю*.

На відміну від телебачення, радіо і газет, інтернет дає значно більші можливості для зворотного зв’язку комунікатора з аудиторією, а також уможливорює обмін інформацією між учасниками цієї аудиторії. І це також веде до розширення або появи нових можливостей у використанні існуючих технологій, зумовлених потенціалом інтернету, технологій маніпулювання інтернет-аудиторією.

Як показують численні психологічні експерименти [2–5], люди, що виступають у якомусь дійстві в ролі учасників, більшою мірою схильні змінювати свої погляди на користь думки, рекомендованої його сценарієм, ніж пасивні спостерігачі подій, що відбуваються. Ілюзія участі в дискусії з приводу якоїсь актуальної проблеми веде до зміни думок і настановлень значно більшою мірою, ніж просте, пасивне сприймання інформації.

Ф. Зімбардо називав “трьома китами” впливу *настановлення, поведінку і когніцію*. Зусилля, вкладені у спробу вплинути на людину, навіть якщо вони не змінюють її поведінку, можуть викликати зміну її переконань або настановлень [7, с. 55]. Мережеві технологи не змінюють поведінку безпосередньо – вони готують ґрунт, змінюють самі властивості аудиторії; при цьому кожен з її учасників не усвідомлює стороннього впливу, який провокує ці зміни.

Цілі політичних маніпуляторів в інтернеті умовно можна поділити на дві групи: 1) *активізація* та 2) *пригнічення політичної активності*.

До першої групи технологій належать так звані *мережеві революції*. Вони являють собою тиск знизу, з боку соціальних мереж. Такий

тиск не є спонтанним, він штучно спровокований, створений технологічно. У цьому полягає особливість мережевих технологій, що беруть свій початок з американських політтехнологій і породжених ними “оксамитових” революцій. Відмінність мережевих технологій полягає у віртуальності того, що відбувається. Фізично неможливо відстежити сотні тисяч інтернет-адрес і листування між ними, вловити ключовий момент, навіть приблизно уявляючи собі механізм революції, що запускається, – коли статика переходить у динаміку. Тому безперечна перевага мережевих технологій полягає в тому, що вони готують концентрований, насичений розчин, який буквально одномоментно, за допомогою внесеної ззовні частинки, починає кристалізуватися в потрібну структуру.

Одним з найпоширеніших методів пригнічення політичної активності вважається такий давно всім відомий прийом, як *базікання*, сенс якого полягає в тиражуванні потоків беззмістовних повідомлень, покликаних створювати інформаційні шуми. Останні повинні перекидати своєю масою ключову громадську проблему. Звичайно, такі прийоми використовуються не лише в блогах політиків і чиновників, а й тих, кому вони “замовляють” цю “роботу” (у середовищі блогерів їх називають “тролями”). Це їхній спосіб заробітку, і вони мають конкретні цілі, поставлені замовником (наприклад, створити певне паблісіті в інтернеті або ж реально змінити громадську думку).

Принципи мережевого “базікання” такі: 1) вас підштовхують до того, щоб систематично спростовувати абсурд; 2) теми, що порушуються авторами, абсолютно не торкаються реалій вашого життя; 3) проблеми – досить провокаційні, а тому в їх обговорення втягуються великі маси користувачів [9].

Часто в інтернет-комунікаціях застосовується ряд давно відомих *пропагандистських методик*. Пропагандистський прийом “коментарі”, можливості застосування якого теж істотно розширив інтернет, може сприяти як активізації, так і пригніченню поширення в інтернеті суспільно важливої інформації шляхом створення такого контексту, в якому думки людини спрямовуються в потрібному маніпуляторів напрямі.

Особливістю політичних маніпуляцій у наш час є їхня багатовекторність, зумовлена існуючою багатопартійною системою, коли за владу в країні ведуть боротьбу відразу декілька політичних сил. Кожна з них застосовує при цьому свій комплекс методів і маніпулятивних технологій, нав’язуючи масовій свідомості свої ідеї щодо устрою та соціальних взаємин у державі. На нашу думку, багатовекторність впливів значною мірою посилює невротизацію індивідів як об’єктів

маніпулювання. У зв'язку із цим проблема захисту індивіда від політичних маніпуляцій стає особливо актуальною.

Більшість індивідів зовсім не звертають уваги на маніпулятивні впливи, які на них здійснюються, що випливає із самого визначення маніпуляції. Так уже склалося в сучасному суспільстві, що ми щодня змушені стикатися з численними прикладами маніпуляцій – від маніпуляцій над окремими особами і до маніпуляцій над масами. Тому розв'язання проблеми протистояння маніпулятивним впливам має розпочинатися з усвідомлення того, що в політичній сфері вже давно працюють технології маніпулювання масовою свідомістю і що сама людина частенько не підозрює, що піддається таким впливам [5]. І небезпека для громадянина, якщо говорити про політичні маніпуляції, полягає в тому, що він робить не власний, а нав'язаний ззовні вибір, який суперечить його інтересам.

Коли йдеться про підходи до захисту від різноманітних маніпуляцій, усі дослідники особливо наголошують на *когнітивній складовій*. Саме завдяки їй ми можемо виявляти та усвідомлювати маніпулятивний вплив, а відтак вибирати і використовувати відповідні техніки протидії. С. Г. Кара-Мурза радить, щоб кожен з нас будь-які слова і справи політиків та їхніх ідеологів розглядав як слідчий, що вислуховує перше пояснення підозрюваного, оскільки це примушує критично оцінювати будь-яку отриману інформацію. Але складність застосування такого підходу полягає в тому, що в переважній більшості випадків громадяни не бажають витратити ані душевних, ані розумових сил, ані часу на те, щоб просто засумніватися в повідомленні. На це не вистачить ніяких сил, якщо людина не оволоділа до автоматизму певним набором контролюючих навичок, які нібито самі собою, без зусиль свідомості і волі, аналізують інформацію за однією ознакою: чи є в ній “симптоми” маніпулятивного впливу [8, с. 18].

Можливими індикаторами, за наявності яких можна припустити маніпулятивний вплив у зверненнях політиків, можуть служити:

- дисбаланс у розподілі відповідальності за здійснювані дії;
- деформації в співвідношенні виграш – плата;
- незвичність компонування або подання інформації [3, с. 219].

Сьогодні існує величезна кількість різних маніпулятивних прийомів і, природно, стільки ж способів протидії їм. Запам'ятати таку кількість способів захисту від маніпуляцій для неспеціаліста практично неможливо. Тому С. О. Зелінський виділив 10 універсальних способів протидії маніпуляціям:

- 1) недовіра;
- 2) уникнення джерела впливу;

3) сміх (пошук кумедних моментів в отриманій інформації, несерйозне ставлення до неї);

4) уявне нерозуміння;

5) критичність мислення;

6) віра у власну обраність;

7) усвідомлення можливості вибору;

8) наявність часу для обдумування;

9) безстрашність та впевненість у собі: людина, якій “нічого втрачати”, є потужною силою, оскільки таку людину неможливо підпорядкувати, адже будь-яке підпорядкування спрямоване на провокацію почуття страху і неврозу, страху за своє життя або за життя близьких, кар’єру тощо;

10) самодостатність: така людина не потребує поблажок і пільг з боку інших, а значить вона не буде нічого ні в кого ані просити, ані брати, тим самим збереже свою винятковість і цілісність, невіддільність впливу ззовні; таким чином вона стає абсолютно невіддатливою щодо будь-яких маніпуляцій [6].

Кожен із цих способів має бути універсальним, і, якщо допустити таку метафору, відразу “знешкоджувати” десятки, а то й сотні різних маніпулятивних прийомів.

Необхідність оволодіння навичками розпізнавання маніпулятивних впливів та протистояння їм для успішної підготовки молоді до участі в політичному житті суспільства підтвердилася під час спостереження за досліджуваними групами студентів, які були учасниками тренінгів з розвитку навичок політичної участі. В образі думок та реакціях учасників груп у різних ігрових і тренінгових ситуаціях відчувався помітний вплив настановлень і стереотипів, які не були результатом власного емпіричного досвіду та об’єктивного аналізу отриманої інформації, а були впроваджені в їхню свідомість ЗМК за допомогою цілої низки маніпулятивних засобів.

Навички протистояння маніпуляціям потребують усвідомлення останніх, тому, крім комунікативної складової (суб’єкт-суб’єктна та суб’єкт-об’єктна взаємодія), вони мають ще й когнітивну складову. Для попереднього оцінювання розвитку цих навичок ми розробили опитувальник “Усвідомлення маніпулятивного впливу”, завдання якого стосувалися розуміння загальної суті такого впливу та політичних маніпуляцій. Опитувальник було апробовано на студентах (40 осіб віком від 19 до 24 років) гуманітарних і технічних спеціальностей Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Результати, отримані в групі студентів 4-го курсу, що навчалися за спеціальністю “Політична психологія”, виявилися суттєво вищими, ніж у групі студентів технічних спеціальностей. Крім того, у ході опи-

тування було виявлено, що отриманій з інтернету інформації молодь довіряє більше, ніж тій, яку вона отримує через телебачення та друковані видання.

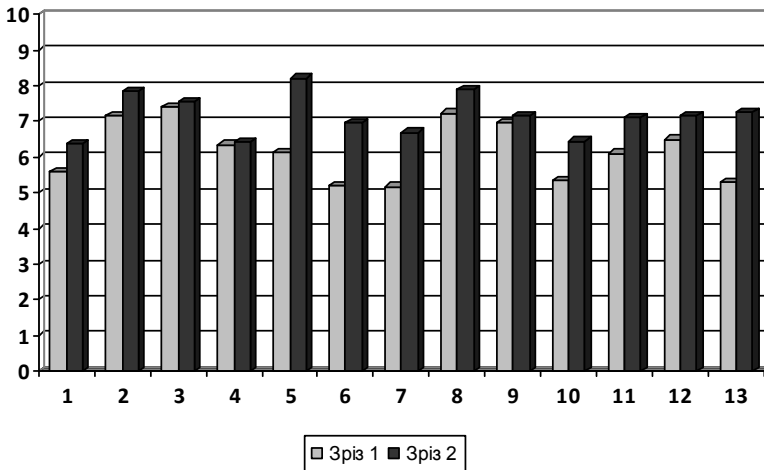
Інше дослідження, проведене співробітниками лабораторії політичної участі ІСПП НАПН України щодо уявлень молоді про навички політичної участі, виявило, що вміння протистояти маніпуляціям у свідомості молоді поєднується зі здатністю розуміти рішення й емоції інших людей та поступатися моральними принципами. І хоча відмова від останніх викликає негативне ставлення, слід згадати, що маніпулятори часто використовують техніку тиску на моральні принципи (наприклад, “як тобі не соромно...”, “так повинна робити будь-яка порядна людина...” та ін.). Тому під кутом зору протистояння стороннім впливам ця здатність у наведених випадках виступає як захист від маніпулятивного впливу.

У межах теми лабораторії “Соціально-психологічні умови формування у молоді мотивації та навичок політичної участі” ми провели також емпіричне дослідження ефективності розробленої корекційно-розвивальної програми, спрямованої на розвиток уміння протистояти маніпулятивним впливам та пов’язаних з ним комунікативних навичок. На початку і по закінченні корекційно-розвивальної програми серед учасників групи було проведено діагностику. На шкалі із значеннями від 0 до 10, яка не мала поділок, потрібно було відмітити рівень вияву особистісних рис, які, на нашу думку, зумовлюють стійкість людини щодо маніпулятивних впливів: недовірливість, критичність, почуття гумору, упевненість у собі, усвідомлення свободи власного вибору, самодостатність, урівноваженість, рефлексивність, інтуїція, емоційна стійкість, гнучкість у взаємодії, стійкість до чужого впливу, обізнаність щодо маніпулятивних технік. Програма, апробована на групі студентів, розраховувалася на п’ять занять і складалася з таких блоків: інформаційного, корекційно-розвивального та рольових ігр, спрямованих на поведінкову реалізацію отриманої інформації щодо сутності та основних способів протистояння маніпулятивним впливам. По закінченні програми було зроблено повторний діагностичний зріз та побудовано порівняльну діаграму (рис).

Перший діагностичний зріз виявив, що учасники групи найнижче оцінили рівень розвитку в себе таких рис, як “урівноваженість”, “самодостатність” та “емоційна стійкість”. Це, найімовірніше, за все, зумовлено ще й тим, що група складалася з дівчат. Низький рівень обізнаності щодо маніпулятивних технік пояснити не так уже й складно з огляду на те, що така інформація доступна тільки вузькому колу спеціалістів і не надається зазвичай у закладах системи освіти.

Як показав завершальний діагностичний зріз, найбільший вплив програма справила на когнітивні навички “усвідомлення свободи власного вибору” та “обізнаність щодо маніпулятивних технік”, наявність яких є важливою умовою успішного протистояння будь-яким видам маніпулятивних впливів. Програма відчутно вплинула також на такі більш універсальні особистісні риси, як “самодостатність”, “урівноваженість”, “гнучкість у взаємодії” та “емоційна стійкість”, високий рівень розвитку яких також істотно сприяє захищеності особистості від небажаних сторонніх впливів. Досить стали особистісні риси “почуття гумору” та “інтуїція” в ході реалізації програми майже не змінилися.

1 – недовірливість; 2 – критичність; 3 – почуття гумору; 4 – упевненість у собі; 5 – усвідомлення свободи власного вибору; 6 – самодостатність; 7 – урівноваженість; 8 – рефлексивність; 9 – інтуїція; 10 – емоційна стійкість; 11 – гнучкість у взаємодії; 12 – стійкість до чужого впливу; 13 – обізнаність щодо маніпулятивних технік

Рис. Особистісні риси, які зумовлюють стійкість до маніпулятивних впливів

Висновки. В інтернет-середовищі завдяки можливості зворотного зв’язку людина перестає бути пасивним сприймачем зовнішніх інформаційних впливів. І якщо у користувачів телебачення за ці кілька десятків років уже сформувалося критичне ставлення до інформації, отримуваної з екранів телевізора, то в користувачів інтернету таке ставлення до інформації, яку вони начебто самостійно знаходять у мережі, ще не сформувалося, і вони довіряють їй значно більше.

Як показало проведене нами дослідження, найбільшому впливу корекційно-розвивальної програми піддаються когнітивні риси і ті, які пов'язані з емоційним контролем.

Для успішного протистояння новим, ще не звичним політтехнологіям, які використовують можливості інтернету, потрібно не тільки критично ставитися до будь-якої інформації в мережі, якою б правдивою та ексклюзивною вона не здавалася, не тільки бути поінформованим про наявність таких технологій і механізми їхньої дії, а й усебічно розвиватися як самодостатня особистість, здатна до рефлексії та самостійного прийняття політичних рішень.

Література

1. *Амелин В. Н.* Социология политики: Спецкурс / В. Н. Амелин. – М.: Изд-во МГУ, 1992. – 184 с.
2. *Губенко О. В.* Соціально-психологічні проблеми формування особистості в умовах нормативної кризи суспільства. / О. В. Губенко // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: зб. наук. праць. – К.: Міленіум, 2009. – Вип. 9. – С. 45–55.
3. *Доценко Е. Л.* Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. – М.: Чер; Изд-во МГУ, 1997. – 344 с.
4. *Зелинский С. А.* Манипуляции массами и психоанализ. Манипулирование массовыми психическими процессами посредством психоаналитических методик / С. А. Зелинский. – СПб.: Издательско-Торговый Дом “СКИФИЯ”, 2008. – 248 с.
5. *Зелинский С. А.* Прикладные психоаналитические технологии манипулирования (Современные психотехнологии манипулирования) [Електронний ресурс] / С. А. Зелинский. – Режим доступу: <http://psyfactor.org/lib/zln6.htm>
6. *Зелинский С. А.* Противодействие манипуляциям. [Електронний ресурс] / С. А. Зелинский. – Режим доступу: <http://psyfactor.org/lib/zln18.htm>
7. *Зимбардо Ф.* Социальное влияние / Ф. Зимбардо, М. Ляйппе. – СПб.: Питер, 2001. – 448 с.
8. *Кара-Мурза С. Г.* Манипуляции сознанием [Електронний ресурс]: учеб. пособие / С. Г. Кара-Мурза. – М.: Эксмо, 2000. – 864 с. – Режим доступу: <http://media-mera.ru/politics/kara-murza-manipulyaciya-soznaniem>
9. *Олещук П.* Основы забалтывания в сети [Електронний ресурс] / П. Олещук. – Режим доступу: <http://blogs.korrespondent.net/celebrities/blog/oleshchuk3/a55175>
10. *Цуладзе А. М.* Политические манипуляции, или Покорение толпы / А. М. Цуладзе. – М.: Книжный дом “Университет”, 1999. – 144 с.

Бордчак М. В. Особенности политических манипуляций в современном информационном пространстве и способы противостояния им

Представлено теоретическое исследование понятия политических манипуляций, определены цель их применения и особенности использования технологий манипулирования массовым сознанием в современном информационном пространстве. Обоснована необходимость овладения молодежью

навыками противостояния манипулятивному воздействию со стороны современных СМК; по результатам предыдущих исследований обозначены основные направления дальнейшего усовершенствования таких навыков.

Ключевые слова: политические манипуляции, интернет-среда, активизация политического участия, противостояние манипулятивному воздействию.

Borodchark M. V. Peculiarities of political manipulations in modern information area and means of opposition to them

The theoretical research on concept of political manipulations, their aim, and peculiarities of application of manipulation technologies on mass consciousness in modern information space are presented in the article. The necessity of young people acquiring skills of resist to the manipulative influences by mass-media is grounded. Based on the previous results the main directions of the further research and these skills improvement is defined.

Key words: political manipulations, Internet-environment, activation of political participation, opposition to manipulations.

© **Бородчак М. В.**

О. В. Полунін

ПРОЦЕС КОРИГУВАННЯ ОЦІНКИ ПРИ ЧИСЛОВОМУ ЯКОРІННІ: ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянуто процес формування оцінки числової послідовності в умовах якоріння. Вивчено роль якоря, згенерованого самим випробуваним. Досліджено два аспекти ефекту якоріння: процес коригування оцінки при введенні другого якоря та вплив виконання попередньої задачі з оцінювання на результат оцінювання подібної актуальної числової послідовності. Показано, що оцінка попередньої цифрової послідовності використовується як самозгенерований якор при оцінюванні наступної за нею послідовності. Продемонстровано, що виконання попередньої задачі за певних умов може приводити до праймінгу контрольних процесів, пов'язаних з опрацюванням актуальної інформації.

Ключові слова: оцінювання, числове якоріння, коригування оцінки.

Проблема. Майже сорок років тому А. Тверський і Д. Канеман [14] описали феномен якоріння, який є однією з базових евристик в інтуїтивному оцінюванні. Разом з тим феномен якоріння до сьогодні привертає увагу багатьох дослідників [3–6; 9; 11; 12; 17]. З того часу феномен числового якоріння не тільки було відтворено в інших дослідженнях, а вже й у підручниках із психології прийняття рішення [10] він наводиться як класичний приклад для демонстрації якоріння в процесі оцінювання. Актуальність вивчення якоріння при обробці число-